

Arvoitus:
 Punainen mies,
 Ruinen turkki.
 Pani miehet mieltä vailla,
 Naurut naisilta lopetti.
 Vastaus: Oluttynnyri

Suomen kansan arvoituskirja. Juva 1991.

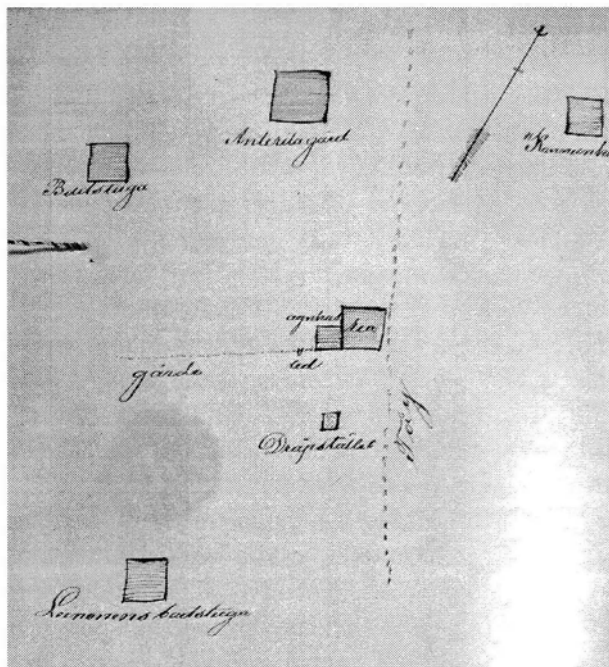
Olli Matikainen

"Oikeudelta tutkittu surkea asia"
 - viinan ja väkivallan kulttuurihistoriaa

Marraskuun neljäntenä vuonna 1856 nuorten miesten sakki vietti kekrin jälkitiistaita Anterilan tuvassa Yrjö Partasella Värtsilässä. Paloviinaa maisteltiin kahvikupista. Juho Rähä ivasi nuorta renkiä Eerikka Sistosta köyhäksi kuin kirkon hiiri ja todisteli omaa ”pohattuuttaan” leyhyttämällä rahakukkarooan 18-vuotiaan edessä. Eerikka kaivoi kolikon taskustaan ja kilautti sen ikkunalasia vasten, kun miesjoukossa tohtivat epäillä ropoa pelkäksi vaskirahaksi: ”Onhan minullakin rahaa, katsokaatte mitä lienee”. Anterilasta lähettäessä nuorukaisen

kuukku kasvoi, kun Rähä tuuppi häntä kumoon ja veti tukasta. Tavoitellessaan hämärässä kiusaajansa ärsytetty Eerikka Sistonen huitaisi puukolla Paavo Kinasta. Haavoittunut sivullinen autettiin pian saunaan ja Kinasella näytti vielä tällöin olleen ”täysi tolkkua ja äly”, vaikka todistusta tapahtuneesta kysyttäessä tämä oli vain epäselvästi ”haastaa mökötellyt”.

Pohmeloaan selviteltyt Eerikka kävi seuraavana päivänä katsomassa saunassa maannutta Kinasta ja yritti palautella muistikuviaan edellisillan tapahtumista. ”Sellaisen kumman teit”, päivittelivät kyläläiset. Elämä eteni tavallista uraansa perjantai-iltaan saakka, jolloin viesti Paavo Kinasen kuolemasta saapui. Värtsiläiset ja asianomainen itse tiesivät mitä tämä merkitsi ja kuinka oli toimittava. Lauantaina kylänmies Eerikka Lempinen tuli vangitsemaan kaimaansa Sistosta. Räättäli Matti Bamberg lauloi virren. ”Sitä kuuntelessani kävi Jumalan sanat luontohoni. Ja vaikken silloin vielä enemmän kuin nytkään tietänyt murhatyön tehneeni, niin sydämen liikutuksesta hyryilin, enkä lähteissäni, kun yritin itseki virren laulaa, saanut laulantoa kokoon”.

Alkuperäinen surmapaikalta tehty piirros. Surmapaikka näkyy kuvan keskellä, riihen ja Leinosen saunan välimaastossa. Kuva: Olli Matikainen.

Suonon viinapään viitsaus

Käyttäytymisen pidäkkeitä herpaannuttava alkoholi väkivaltaa selittäväksi tekijänä lienee arkikokemukselle helpoimmin nimettävä syyllinen. Hyvin tavallisesti normaalista poikkeavia tekoja selitetään päihtymyksellä. Nykykeskustelussa alkoholin aiheuttamat ongelmat päivittäin näkevät järjestys- ja sosiaalialan ammattilaiset ymmärrettävästi toivovat halvan viinan hyökyaallon patoamista. Akateeminen tutkimus vahvistaa arkiymmärtämystä, sillä monet historialliset ja nyky-yhteiskuntia koskevat henkirikostutkimukset osoittavat sekä tekijöiden että uhrien olleen huomattavan usein päihtyneitä. Suhdeluku liikkuu lähes yleisesti kahden kolmasosan ja neljän viidesosan suuruisissa lukemissa.

Suomen rikoshistoriassa alkoholiselityksellä on ollut erityistä mielenkiintoa. Liittyykö Suomen perinteisesti Länsi-Euroopan korkein henkirikollisuuden taso suomalaisen alkoholikulttuuriin tai ”viinapähän”? Sosiaalipoliittisena kysymyksenä alkoholin ja väkivallan suhde oli Suomessa polttava erityisesti kielto-lain aikaan 1920-luvulla, jolloin henkirikollisuuden taso nousi poikkeuksellisen korkealle. Kielto-lain aikana alkoholin käyttötavat muuttuivat epäsuotuisasti mm. pirtun myötä ja tältä osin laki epäonnistui kulutuksen päinvastoin lisääntyä.

Tässä ilmapiirissä suomalaisen väkivallan syitä pohti vuonna 1930 raporttinsa julkaissut ns. Salmialan komitea, joka antoi alkoholille suuren painoarvon väkivallan selittäjänä. Sosiologi ja moraalistatistikko Veli Verkko korosti useissa kirjoituksissaan luontaisen ”juomapään” merkitystä suomalaisten väkivaltaisuuden selittäjänä: ”Se [humalaluonne] on suomalaisen pahansisun ehkä tärkein ilmaus”. Verkon kansanluonneselitys saa topeliaanisia sävyjä hänen ulottaessaan historiallisen ja tilastollisen vertailun maakuntatasolle. Pahansisuisten pohjalaisten vastakohtaksi Verkko asettaa meheväkieliset savolaiset ja Kuopion läänin asukkaat, joihin myös pohjoiskarjalaiset on etnisesti pääosiltaan luettavissa. Niinpä Verkon mukaan Kuopion läänin väestön ominaisuuksien ”diagnoosi on väkivaltarikosten kannalta mahdollisimman edullinen”.

Verkon moraalitilastolliset vertailut ovat edelleen ansiokkaita, vaikka vaikeasti todennettavan kansanluonteen käsitteelle pohjaavalla kehittelyllä ei enää seuraajia ole ja suomalaista ”viinapäätä” on tarkasteltu myöhemmin lähinnä historiallisena myytinä. Alkoholin ja väkivallan yhteys on ilmeinen, mutta samalla se on monimutkaisempi kuin usein ajatellaan. Tilastollinen yhteys alkoholin kulutuksen ja väkivaltarikosten määrän välillä on pystytty useissa tutkimuksissa osoittamaan, mutta ei tämä välttämättä todista kausaalisuhteesta vaan kyseessä voivat olla rinnakkaisilmiöt.

Juha Rajala pani merkille tilastollisen yhteyden alkoholin saatavuuden ja väkivallan välillä tutkiessaan 1800–1900-luvun vaihteessa Kannaksella riehunutta väkivaltarikollisuutta. Rajalan mukaan syyn ja seurauksen mekanismi ei kuitenkaan ole yksinkertainen, sillä humalaisten kohtaamiset eivät välttämättä johtaneet väkivaltaan ja toisaalta rauhallisina vuosina saattoi olla paljon viinan salakuljetuksesta syytettyjä. Väkivallan ja alkoholin saatavuuden välistä yhteyttä on vaikea yksiselitteisesti todistaa muidenkaan tunnettujen suomalaisten väkivallan

nousu- ja laskukausien selittäjäksi. Henkirikosten määrä laski Suomessa huomattavasti 1500-luvun jälkeen, vaikka 1600-luvulla alkoholin saatavuus lienee ollut aikaisempaa parempi. Pahamaineisen paloviinan käyttö yleistyi juuri tällöin. Etelä-Pohjanmaan puukkojunkkareita tutkinut Heikki Ylikangas kerii junkkareiden humalaisen mellastelun tervatalouden menestyksestä vaille jääneiden miesten todellisuuspaon ja ”korvikenäyttöjen” vyyhtiin, ja myös kieltolakiaikaa tutkineen Martti Lehden erittelyssä alkoholi saa väkivallan synnyssä yhteiskunnallisten ongelmien kärjistäjän roolin.

Alkoholin ja väkivallan välistä mekanismeista syvemmin avatessa syitä on haettava kulttuurista ja yhteiskunnan sosiaalisesta rakenteesta: toisin sanoen viina ja väkivalta heijastelevat usein rinnakkaisilmiöinä saman ongelmakentän eri puolia. Kulttuuristen syvärakenteiden merkitykseen viittaavat osaltaan kansainväliset vertailut. Railakas ja humalahakuinen juominen ei ole ollut suomalaisten yksinoikeus. Syitä eroihin ja yhtäläisyyksiin voitaisiin pohtia vaikkapa 1800-luvun Irlantiin nähden, jossa oli selvästi Suomea matalammat henkirikosluvut humalaisten tappeluiden yleisyydestä huolimatta.

Kriminologit Martti Lehti ja Janne Kivivuori ovat puolestaan osoittaneet, kuinka Suomen korkea henkirikollisuuden taso verrattuna muihin pohjoismaihin liittyy selvästi nimenomaan alkoholidonnaisen väkivallan suureen määrään. Suomessa alkoholin ja väkivallan yhteys näyttää poikkeuksellisen selvänä. Kyseiset tutkijat eivät silti näe erilaisia juomiskulttuureita tai ”viinapäätä” erojen selittäjänä, vaan näkevät taustalla yleisempiä kulttuurisia tekijöitä. He kehottavat kysymään, miksi suomalainen yhteiskunta tuottaa jatkuvasti muita pohjoismaita enemmän väkivaltaan taipuvia alkoholinkäyttäjiä. Yksilötasolla alkoholin vaikuttavuuden ja ihmisten aivotointojen biologiset erot voivat epäilemättä selittää väkivaltaa – tähän suuntaan viittaa tuttu arkipäivän kokemus siitä, kuinka eri tavalla alkoholi vaikuttaa eri ihmisten käyttäytymiseen. ”Palvelusaikanaan oli Eerikka Sistonen nöyrä vaikka mihin käski. Ryyppäämässä välistä käveli, millainen oli viinapäässä, en tiedä”, arvioi Anterilan isäntä Yrjö Partanen. ”Välistä viinapäissäni olen sattunut tappelemaan ja kerran selvänäki”, myönsi syytetty. Psykologisessa aggressiotutkimuksessa alkoholia ei kuitenkaan pidetä väkivallan synnä, ja toisaalta yksilöiden henkilökohtaiset biologiset erot eivät riitä laajojen yhteiskunnallisten ilmiöiden kuten väkivallanaaltojen selittäjiksi.

Väkivallantekojen taustoja eriteltäessä on kiinnitetty huomiota niihin tilanteisiin, joihin sekä alkoholi että väkivalta liittyvät. Ei ole yllätys, että modernissa yhteiskunnassa väkivallanteot ajoittuvat keskimäärin toisin kuin vanhassa agraarissa vuodenkierrossa. Väkivallan kannalta huomionarvoisin yhteys on alkoholin käytön liittyminen sosiaalisesti tulenarkoihin tilanteisiin, joissa ristiriitojen leimahtamisen mahdollisuus on aina pinnan alla. Yhdessä syömisellä ja juomisella oli vanhassa maailmassa hyvin voimakas symbolinen merkitys, mikä vahvisti yhteisön sosiaalisia suhteita. Julkinen ristiriita tällaisessa tilanteessa on johtanut lukemattomiin veritöihin. Konflikti saa helposti lisäsytykettä asianomaisten kasvojen säilymisen joutuessa vaakalaudalle. Tietävästi vanhin Suomen maaperältä tunnettu yksityiskohtainen henkirikoksen kuvaus on vuodelta 1457 olevasta todistuskirjeestä, jonka kertoman mukaan kaksi seuruetta riitautui turkulaisessa kiltta-

tuvassa kohtalokkain seurauksin. Keskiajalta on lopulta lyhyt matka suomalaisen henkirikoksen tyyppitapaukseen, jossa syrjäytyneiden miesten juopottelevassa seurueessa vähäpätöisestä syystä syntynyt riita johtaa surmatyöhön.

Syyntakeeton surmaaaja

Suhtautuminen juopuneeseen rikoksentekijään on vaihdellut eri aikoina ja eri kulttuureissa. Joillakin alkuperäiskansoilla päihtymys on vapauttanut vastuusta ja siihen on liittynyt uskomuksia henkien vallassa olemisesta. Kristillinen perinne ja keskiaikainen kanoninen oikeus ei ole sekään ollut täysin armoton: ”eikö itse Jumala armahtanut Lootia, kun hän oli juopunut”. Yleisimmin juopumus ei kuitenkaan myöhemmässä länsimaisessa oikeusperinteessä ole ollut rikoksentekijän vastuuta lieventävä asianhaara. Muussa tapauksessa ilmeinen porsaanreikä olisi-kin helppo huomata. Rikosta suunnitteleva saattaisi päihdyttää itsensä tarkoituksella tehdäkseen rikoksen ja vapautuakseen vastuusta. Historiallisesti yksi merkittävimmistä alkoholien ja väkivallan suhteen arviointiin vaikuttaneista käännteistä liittyi oikeuspsykiatrian syntyyn 1800-luvulla ja johti lukemattomiin debatteihin oikeussaleissa eri puolilla Eurooppaa. Entä jos väkivallantekijän runsas alkoholinläykytti oli johtanut harhaisuuteen ja tehnyt näin hänet syyntakeettomaksi?

Vuonna 1869 karkkulainen isäntämies Antti Pännäri surmasi palveluspiikansa Miina Antintyttären rautapuntarilla. Isäntä oli jo vuosia juopotellut ja tämän vuoksi talon elämä oli muuttunut ahdistavaksi. Riitaisuus ja ilkeys olivat vaimon mukaan arkipäivää. Joulukuisena päivänä isäntä saapui matkalta ja talonväki huomasi hänet jo juopuneeksi, kun miespihasta kuului vaatimus: ”keitäpä muori kahvia!”. Virvokkeeseen Pännäri sekoitti paloviinaa. Helvetti pääsi valloilleen yöllä, kun isäntä alkoi nähdä ympärillään häntä ahdistelevia olioita. Hengelliset laulut eivät auttaneet, kun Pännäri huusi ja huitoi ympäriinsä rautapuntarin kanssa. Iskujen tielle osui onneton Miina-piika. Käräjät huomioivat tuomiossaan tekijän sekavan mielentilan, mutta silti pitivät Pännäriä periaatteessa vastuullisena teostaan ja langettivat hänelle kaksitoista vuotta kuritushuonetta.

Linnalääkäri G.D. Grönlund kirjoitti Pännäristä lausunnon, jonka mukaan tämä kärsi juoppohulludesta (fylleri-galenskap). Vankeudessa tutkittava oli muiden oireiden ohella syljeskellyt jatkuvasti, koska näki erilaisten eläinten ryömivän hänen suuhunsa. Sekavuutta hoidettiin oopiumilla. Turun Hovioikeus tilasi vielä lausunnon lääkintöhallitukselta, ja näiden lausuntojen perusteella Pännäri todettiin syyntakeettomaksi ja vapautettiin varsinaisesta rangaistuksesta – toki häntä oli pidettävä huostassa tarkkailtavana niin kauan kuin oli tarpeen. Osa Senaatin oikeusosaston senaattoreista olisi halunnut säilyttää vankeusrangaistuksen, sillä olihan juopottelu kriminalisoitu. Hallitsijan nimissä tehty lopullinen päätös kuitenkin säilytti hovioikeuden tuomion.

Varoittava esimerkki

Eerikka Sistosen teko levisi varoittavan esimerkin antavana pienpainatteena ympäri Suomen. Tohmajärven käräjiä istui fennomaanisen herätyksen saanut tuomarinsijainen K.F. Forsström, joka oli samana vuonna alkanut kokeilla suomea oikeudenkäyntipöytäkirjojen kielenä. Sistosen tapaus oli ensimmäinen laajempi kokonaan suomeksi laadittu protokolla. Ajatuksen tutkinnon julkaisemiseksi esitti pastori Frithiof Calonius, joka toimi varhaisessa raittiusliikkeessä. Forsström piti ajatusta hyvänä, sillä ”surkeata on havaita, mihin kauheaan pahuuteen viina vaivuttaa ihmisen, kun se vallan saapi”. Eerikka Sistoselle ei myötätuntoa herunut: ”hän on hirvittävä esikuva siitä, miten viina paaduttaa, tylsyyttää ja kovetuttaa ihmisen sydämen nuoruudenkin iässä”. Sistosen ja Pännärin tapauksiin suhtautuminen muistuttaa jossain määrin viktoriaanisen ajan Englannin asenneilmastoa. Alkoholin valtaan joutuminen oli itsehillinnän pettämistä, ja Martin Wienerin mukaan viktoriaanisessa ilmapiirissä tuomiot juopuneille saattoivat olla jopa tavallista kovempia. Kansanomaisessa pubien kulttuurissa päihtymykseen suhtauduttiin ymmärtävämmiin.

Tohmajärven käräjillä ja Viipurin Hovioikeudessa kuolemaantuomittu Eerikka Sistonen teki keisarille armonanomuksen, mutta myös Senaatin oikeusosasto totesi syytetyn syyllistyneen tappoon. Senaattorit näkivät tapauksessa lieventäviä asianhaaroja, joskaan juopumus ei näihin kuulunut. Kuolemantuomioita ei Suomessa laitettu täytäntöön enää vuoden 1826 jälkeen, ja tavanomaisesti henkirikokseen syyllistyneet karkotettiin Siperiaan. Yhdeksäntoista täyttänyt loismiehen poika Eerikka Sistonen säästyi pitkältä taipaleelta, mutta rangaistuksen ankaruudesta ei tingitty. Hänelle langetettiin neljäkymmentä paria raippoja ja kymmenen vuotta pakkotyötä.

Lähteet

- Conley, Carolyn A., *Melancholy Accidents: The Meaning of Violence in Post-Famine Ireland*. Lexington Books 1999.
- Forsström, K.F., *Wiina ja murha eli ensimmäiset kihlakunnanoikeuden protokollat suomeksi*. SKS, Helsinki 1857.
- Jaakkola, Risto, *Väkivaltarikosten kulttuurihistoriaa*. *Historian päivät* 1985. Historiallinen arkisto 88. Helsinki 1986.
- Koskivirta, Anu, *Sisäinen vihollinen: Henkirikos ja kontrolli Pohjois-Savossa ja Karjalassa Ruotsin vallan ajan viimeisinä vuosikymmeninä*. Helsinki 2001.
- Lehti, Martti, *Väkivallan hyökyaalto: 1900-luvun alkuvuosikymmenten henkirikollisuus Suomessa ja Luoteis-Virossa*. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 178. Helsinki 2001.
- Lehti, Martti & Kivivuori, Janne, *Alkoholrelaterad våld som förklaring till skilnaderna i antalet brott mot liv mellan Finland och de övriga nordiska länderna*. *Nordisk alkohol- & narkotikatidskrift*, vol. 22, 2005.
- Matikainen, Olli, *Verenperijät: Väkiältä ja yhteisön murros itäisessä Suomessa 1500–1600-luvulla*. *Bibliotheca Historica* 78. Helsinki 2002.
- Pajuoja, Jussi, *Väkiältä ja mielentila*. *Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja A 201*. Helsinki 1995.
- Peltonen, Matti, *Kerta kiellon päälle: Suomalainen kieltolakimentaliteetti: vuoden 1733 juopumusasetuksesta kieltolain kumoamiseen 1932*. Hämeenlinna 1997.
- Rajala, Juha, *Kurittajia ja puukkosankareita: Väkiältä ja sen kontrollointi Kannaksen rajaseudulla 1885–1917*. *Bibliotheca Historica* 87. Helsinki 2004.
- Tidskrift utgiven af juridiska föreningen i Finland* 1871. Helsingfors 1871.
- Verkko, Veli, *Lähimmäisen ja oma henki: Sosiaalipatologisia tutkimuksia Suomen kansasta*. *Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja B 33*. Jyväskylä 1949.
- Westermarck, Edward, *Moraalin synty ja kehitys*. Porvoo 1933.
- Wiener, Martin J., *Men of Blood: Violence, Manliness, and Criminal Justice in Victorian England*. Cambridge University Press 2004.
- Ylikangas, Heikki, *Puukkojunkkarien esiinmarssi: Väkiältä rikollisuus Etelä-Pohjanmaalla 1795–1825*. Keuruu 1976.